

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КОРДОНУ» У ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ «ГІБРИДНОЇ» АГРЕСІЇ (2014–2018 РР.)

Ананьїн О. В.

ВСТУП

Різноманітні трансформації постійно супроводжують людську цивілізацію. Кінець ХХ – початок ХХІ ст.ст. відкрили епоху цифрової трансформації (цифровізації), суспільства, яка охопила буквально всі сфери людського життя та, тепер, вважається своєрідним показником або, навіть, критерієм оцінки його розвитку.

2014 р. став для України початком російської агресії, яка у сучасному науковому дискурсі отримала назву «гібридна» агресія або «гібридна» війна, та суттєво змінила вектори загроз національній безпеці, прийнятих у довоєнний період. Тому, звичайно, що перед вітчизняними науковцями з різних галузей знань, актуалізувалися завдання із осмислення масштабів такої агресії та пошуку механізмів протидії цьому новому виклику.

Війна як соціальне явище існує стільки ж, скільки існує людство. Війна також піддається трансформаціям під впливом різноманітних соціальних чинників. Державний кордон, як лінія розмежування державних територій, що визнана у нормативно-правовому відношенні, завжди був пов'язаний із історією війн. Як відомо, однією із головних причин, з яких починалися війни було перерозподіл державних територій та як наслідок, зміна державних кордонів, тому його захисту відводилася особлива увага.

Друга половина ХХ ст. стала періодом науково-технічної революції, коли під впливом стрімкого розвитку науки і техніки відбулися трансформації методів ведення війни, що призвело за собою зміну способів збройної боротьби.

У 2009 р. американський фахівець із стратегічних досліджень Ф. Хоффман презентував наукову доповідь, у якій на основі переосмислення останніх збройних конфліктів висловив думку про війни нового покоління – «гібридні» війни. Сутність «гібридної війни» – це досягнення мети державою-агресором за допомогою використання так званих технологій керованого хаосу, які ґрунтуються на методах інформаційно-психологічного впливу. Тобто такі війни не обмежуються тільки військовою складовою, а передбачають і масштабне застосування так званого «неозброєного насильства» (економічного, ідеологічного,

політичного тощо) по відношенню до держави, проти якої вони ведуться¹. Ще однією особливістю «гібридних» війн Ф. Хоффман вказав те, що їх ведення здійснюється із залученням різноманітних незаконних збройних формувань, які можуть складатися з найманців, кримінальних елементів, терористів. При цьому, значне місце й роль належать ресурсам приватних військових компаній.

Знаковими для епохи цифровізації стали розвиток штучного інтелекту, кібертехнологій, телекомунікацій, нейронних мереж тощо. Одночасно, здобутки у цих сферах призвели до зростання вразливості суспільства в умовах «гібридної війни», у методах якої якраз і використовуються зазначені технології.

Події на південно-східному кордоні України у 2014 р. переконливо продемонстрували вірність вищезазначених тверджень. Тоді бойова обстановка в умовах керованого хаосу поставила перед прикордонною інституцією жорстку вимогу – захист державного кордону України від загрози проникнення озброєних терористів, найманців, диверсійно-розвідувальних груп, провозу зброї, боєприпасів, засобів терору, а також імовірного військового вторгнення збройних сил російської федерації.

1. Виникнення передумов проблеми та формулювання проблеми

Досвід 2014 р. продемонстрував, що у нових військових умовах, здійснення охорони державного кордону методами, прийнятими у мирний час став неможливим. Як справедливо вказував сучасний науковець О. Басараб: «З появою нових видів загроз, зокрема збройного конфлікту в східних регіонах України, активізацією тероризму та загрози його поширення територією України виникла нагальна потреба в розвитку Державної прикордонної служби України, створення та застосування нових підходів до охорони державного кордону, запровадження сучасних технологій у системі охорони кордону»².

Трансформація війни вимагала відповідних трансформацій і у способах захисту (охорони) державного кордону. Так російська «гібридна» агресія, актуалізувала завдання щодо створення на державному кордоні комплексної системи охорони на основі високо-технологічних засобів.

Варто нагадати, що заходи з інженерного облаштування прикордонних територій з метою їхнього подальшого захисту відомі

¹ Hoffman F. (2009). Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict. *Strategic Forum*. Institute for National Strategic Studies National Defense University. № 24. April 2009. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/98862/SF240.pdf>

² Басараб О. К. (2017). Щодо створення «інтелектуальної» системи охорони державного кордону. Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 11 трав. 2017 р. Київ: НУОУ. С. 17.

історикам з давніх часів. Розвиток військово-інженерної справи триває протягом всієї історії війн, у тому числі на теренах сучасної України. Сучасний військовий історик М. Коваль зазначав: «...проблема фортифікаційної підготовки територій існує впродовж всієї історії людської цивілізації. Україна не була винятком, більше того, з причин геополітичного розташування довготривала фортифікація на її теренах мала масовий характер і була постійним супутником життя народу»³. Разом з цим варто наголосити на тому, що нові способи агресії зробили свій внесок в історію військово-інженерної справи, що спонукало сучасних вчених та фахівців до аналізу цього нового досвіду. Тому інтерес до проблем інженерно-технічного облаштування державного кордону України під час відсічі російської «гібридної» агресії може викликати зацікавленість не тільки в істориків, але й у військовиків.

Наразі, під впливом розповсюдження технологій на основі штучного інтелекту, що активно впроваджуються в оборонну сферу, як і у всі інші сфери людської діяльності, традиційне розуміння процесу фортифікації на державному кордоні дещо зазнало певних змін. На практиці відбувся відхід від побудови суцільних масштабних оборонних споруд на користь побудови високотехнологічних інтелектуальних систем охорони. Котрі можуть поєднувати у собі інженерно-технічні споруди, польову фортифікацію, засоби спостереження, контролю та сигналізації, управління якими здійснюється дистанційно за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Перевагою таких інтелектуальних систем є їхня здатність забезпечувати дистанційний контроль ділянок, що охороняються та оперативно реагувати на зміни в обстановці шляхом висилання на загрозовий напрямок мобільних резервів. На своєму озброєнні ці резерви також мають високотехнологічні засоби (тепловізори, безпілотні авіаційні комплекси, радіолокаційні засоби, цифрові засоби зв'язку), які здатні у найкоротший термін виявити та ідентифікувати ціль (порушника).

Звичайно такі глобальні перетворення у системі охорони державного кордону України не могли відбуватися в короткий період, а вимагали послідовного підходу, певних просторових меж та часу, що стало певним історичним процесом.

Як зазначалося вище, період кінця ХХ – початку ХХІ ст. став періодом радикальної зміни характеру збройного протистояння, що позначилися на принципах військових дій. Відбувся перехід від застосування масових армій до точкових операцій, що проводяться

³ Коваль М. В. (2014). Довготривала фортифікація на теренах України: ретроспекція. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* № 784. С. 194.

обмеженою кількістю сил та засобів. Такий підхід вплинув і на характер організації оборони державних територій від гіпотетичного збройного вторгнення ззовні. Варто зазначити, що подібне вже відбувалося в історії людства. Так сучасний історик О. Рудик звертав увагу на радикальну зміну концептуальних підходів у військово-інженерній підготовці територій країн до війни на початку ХХ ст., на що: «європейські, азійські, американські, військові інженери розробили велику кількість теорій створення укріплених смуг і укріплених районів, розташування їх на місцевості, застосування у період військових дій»⁴.

Історія інших держав свідчить про існування різних підходів до організації захисту своїх кордонів. Зокрема, сучасний вчений П. Лисак звертав увагу на запровадження низкою країн так званої «політики прикордонних бар'єрів» з метою захисту своєї території в умовах військової інтервенції з боку суміжних держав, або потенційної загрози такої інтервенції⁵. Однією із характерних особливостей зазначеної прикордонної політики є створення потужної та розгалуженої системи інженерних споруд та загорож та мінування частини державного кордону.

Але, як зазначали зарубіжні історики з посиланням на військових фахівців – сталі оборонні військово-інженерні споруди втратили свою ефективність в епоху розвитку маневрової війни. Показовим у цьому сенсі стала «лінія Мажино» у Франції, яку військам Вермахту вдалося обійти на кількох напрямках завдяки вдалим діям мобільних угруповань. Історик М. Холтер досліджував генезу цих укріплень, їх бойове застосування та дійшов висновку про втрату довготривалої фортифікації своєї переваги у війни перед високо мобільною технікою, авіацією та далекобійною артилерією⁶.

Сучасні ізраїльські⁷ та американські⁸ експерти, на основі результатів своїх досліджень, наголошують на перевазі високотехнологічних засобів спостереження та контролю перед масштабними довготривалими фортифікаційними спорудами.

⁴ Рудик О. І. (2014). Зміна підходів до будівництва довготривалої фортифікації наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 39. С. 207.

⁵ Лисак П. П. (2014). Аналіз зарубіжного досвіду формування та реалізації прикордонної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. № 22. С. 149.

⁶ Halter M. (2011). *History of the Maginot Line*. Moselle River. 48 p.

⁷ In Israel, Race to Safeguard Borders From Multi-Dimensional Threats. URL: <https://www.defensenews.com/industry/techwatch/2016/11/28/in-israel-race-to-safeguard-borders-from-multi-dimensional-threats/>

⁸ Terence M. Garrett. (2018). An analysis of U. S. Custom and Border Protection's tripartite Mexico border security policy. *Annales. Ethics in Economic Life*. Vol. 21, №. 4. Pp. 89–111.

Бойовий досвід отриманий під час антитерористичної операції на Сході України 2014 – 2018 рр. (далі – АТО) продемонстрував, що не дивлячись на принципові зміни характеру бойових дій військово-інженерна підготовка територій до їх оборони не втратила своєї актуальності. Про що свідчать нещодавні розробки рекомендацій у Збройних Силах України⁹. Наразі у Державній прикордонній службі України (далі – Держприкордонслужба) значну увагу приділяють питанням інженерного облаштування державного кордону. Особливо – оцінці ефективності використання технічних засобів охорони і захисту¹⁰.

Щодо сучасної української історіографії варто зауважити про те, що системні дослідження, де предметом вивчення ставали б питання інженерного облаштування територій на державному кордоні з метою їх оборони від зовнішнього ворога під час сучасного збройного конфлікту поки не проводилися. Виходячи із вищезначеного, метою даної розвідки є історичний аналіз заходів зі створення системи «інтелектуального кордону» у період російської «гібридної» агресії 2014–2018 рр.

Шляхом застосування історико-системного методу, на основі вивчення інформаційно-аналітичних матеріалів Адміністрації Держприкордонслужби та нормативних документів із державного планування досліджено історію розвитку сучасного підходу до охорони державного кордону, що передбачає використання високотехнологічних інтелектуальних засобів охорони та контролю, які поєднуються в єдину систему, а також динамічні зміни в облаштуванні державного кордону України у хронологічних межах 2014–2018 рр.

Відповідно до закону «Про державний кордон України» прикордонні питання з суміжними державами вирішуються Україною на основі взаємності і добросусідства відповідно до цього Закону, інших актів законодавства України і міжнародних договорів України¹¹. Виходячи із таких вимог законодавства та міжнародних договорів, Урядом України ніколи не розглядалися питання стосовно проведення заходів з інженерно-технічного оснащення прикордонних ділянок місцевості, з метою їхньої подальшої оборони від імовірного збройного вторгнення із зовні, або реальної загрози проникнення диверсантів, терористів та

⁹ Рекомендації з фортифікаційного обладнання позицій з урахуванням дій в АТО. *Управління начальника інженерних військ МО України*. Київ : МОУ, 2014. 30 с.

¹⁰ Купрієнко Д. А. (2017). Методики оцінки корисного ефекту від експлуатації технічних засобів охорони державного кордону. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки. Хмельницький*. Вид-во НАДПСУ. № 2 (72). С. 178–189.

¹¹ Про державний кордон України: Закон України від 4 лист. 1991 р. № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

недопущення несанкціонованої зміни в односторонньому порядку лінії проходження державного кордону.

Але російська агресія, розпочата у 2014 р., наслідками якої стали тимчасова втрата контролю над низкою державних територій, масштабні бойові дії у прикордонних областях та загроза територіальній цілісності України, спонукали українську державну владу до відповідної протидії.

Так 3 вересня 2014 р. Прем'єр-міністр України А. Яценюк анонсував спорудження у найближчій перспективі на кордоні з росією комплексу фортифікаційних споруд. Спочатку його називали «Стіна», згодом перейменували у «Європейський вал»¹². Цей проект викликав справжню бурю емоційних оцінок і прогнозів щодо позитивних перспектив або навпаки – недоцільності такого будівництва. З цього приводу Голова Державної прикордонної служби України в 2014 р., генерал армії України М. Литвин зазначав: «Тим більше, що в провладних ЗМІ, Інтернеті розгорнулася ціла інформаційна компанія з ключовими тезами, мабуть, на основі «темників» про «прозорі кордони держави». Журналісти й різноманітні експерти гучно заявляли, що наявність інженерних споруд і загороджень на кордоні гарантовано зупинили б російську агресію і так далі, і в тому дусі. Звідси – інший меседж: країні, яка протистоїть відкритій збройній агресії, украй важливо виділити сотні мільйонів гривень на 2295 км кордону з рф для будівництва якогось «валу», бажано – «європейського», у гіршому разі – хоча б «стіни», щоб раз і на завжди покінчити з російською агресією. Апогей театру абсурду...»¹³. Надалі керівництво Держприкордонслужби заострювало увагу Уряду на історії різних фортифікаційних проєктів, які впродовж останнього століття у зв'язку з розвитком новітніх засобів ведення війни довели свою крайню неефективність.

Дійсно, в історії людства відомо як держави для захисту своєї території впроваджували низку різних заходів, які полягали у будівництві укріплень на кордонах і в глибині країни, тобто в фортифікаційній підготовці території для її оборони. Основними формами такої підготовки ставали суцільні прикордонні укріплені лінії, система окремих укріплень або їх комбінація. Якщо ж передбачались активні бойові дії, то на найбільш небезпечних напрямках, кордони прикривались окремими укріпленнями-фортецями, які мали постійні гарнізони, необхідне озброєння і запаси та були призначені для довготривалої

¹² Арсеній Яценюк представив План дій «Відновлення України»: Нова оборонна доктрина, проєкт «Стіна», статус партнера НАТО номер один для України. URL: https://web.archive.org/web/20140907190716/http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247573301

¹³ Литвин М. (2019). *Лінія розмежування*. Київ : Гамазин. С. 338.

оборони. У XX ст., перед, та під час Другої світової війни такі фортифікації були побудовані в багатьох державах Європи й Азії. Найпотужніші з них відомі під узагальненими назвами: «Атлантичний вал» (узбережжя Франції, Бельгії, Нідерландів, Норвегії); «лінія Зіґфрида» (Німеччина); «лінія Мажіно» (Франція); «лінія Маннергейма» (Фінляндія); «лінія Метаксаса» (Греція); «лінія Сталіна» та «лінія Молотова» (СРСР). Варто згадати «лінію Арпада», яка створювалася угорськими військами в українських Карпатах у 1939–1944 рр. проти Червоної Армії. У свій час, потужну укріплену лінію побудувала в Маньчжурії і на багатьох тихоокеанських островах Японія впродовж окупації ряду держав Південно-Східної Азії. Своєрідною пам'яткою фортифікації часів «холодної війни» стали «доти Энвера Ходжи» в Албанії. В якості сучасного прикладу довготривалої фортифікації на державному кордоні слід згадати оборонні укріплення вздовж 38-ї паралелі, які, і сьогодні, розмежовують Північну та Південну Кореї.

Досліджуючи історію державних кордонів варто пам'ятати, що підходи до їх охорони завжди виходили із існуючих загроз у той чи інший історичний період. Це ж завжди було справедливо і по відношенню до історії створення системи охорони (захисту) державного кордону України, яка теж будувалася виходячи із актуальних загроз національній безпеці. Так, сучасний фахівець з національної безпеки М. Плахотний напередодні російської агресії 2014 р., до основних явних загроз національній безпеці на державному кордоні України відносив: контрабанду; нелегальну міграцію; незаконний обіг наркотиків; корупцію; незавершеність договірно-правового оформлення державних кордонів України та розмежування виключних (морських) економічних зон і континентального шельфу держав; недостатнє інженерне облаштування державного кордону, низький рівень матеріально-технічного забезпечення прикордонників; незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців тощо¹⁴. Виходячи із подібних актуальних чи гіпотетичних загроз і будувалася система охорони державного кордону незалежної України із застосуванням правоохоронних методів оперативно-службової діяльності без урахування різних фортифікаційних облаштувань, що передбачаються бойовими діями¹⁵.

Внаслідок агресії російської федерації на перший план вийшла військова загроза, тому пріоритетні завдання Держприкордонслужби з охорони (захисту) державного кордону України змістилися із

¹⁴ Плахотний М. П. (2013). Загрози національній безпеці України на державному кордоні. *Ефективність державного управління*. Вип. 36. С. 106–107.

¹⁵ Основні напрями діяльності та подальшого розвитку Державної прикордонної служби України у 2014 році. (2013). Київ : Адміністрація ДПСУ. 51 с.

правоохоронної площини у військову. Узагальнення досвіду застосування сил та засобів Держприкордонслужби під час бойових дій дозволяє визначити основні завдання прикордонного відомства в воєнних умовах, зокрема:

участь у взаємодії з частинами та підрозділами збройних сил та інших військових формувань у відбитті військового вторгнення на територію України збройних сил іншої держави чи групи держав;

припинення збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні у взаємодії із збройними силами та правоохоронними органами;

участь у заходах з територіальної оборони, а також заходах, спрямованих на дотримання правового режиму військового та надзвичайного стану¹⁶.

Так військові дії актуалізували комплексні завдання з оборони державного кордону шляхом застосування військової техніки, озброєння та інженерно-технічного оснащення ділянок місцевості.

Як виявилось за досвідом Другої світової війни, не одна із затратних у матеріально-технічному та економічному плані, потужна оборонна лінія із довготривалих фортифікаційних споруд, не відіграла жодної помітної ролі під час стримування супротивника. У другій половині ХХ – початку ХХІ ст.ст. бойові можливості армій світу значно зросли, а сучасні засоби ураження здатні знищити будь-яку позиційну оборону. Тому, відповідно до тенденції розвитку форм і способів збройної боротьби в сучасних війнах¹⁷ Україна не мала ніяких спроможностей діяти застарілими штампами на кшталт суцільної позиційної оборони. Перед державою постала необхідність запровадження сучасних поглядів у воєнному будівництві, застосування нових форм, методів і способів ведення оборони країни на базі новітніх технічних і технологічних підходів.

Фахівці Держприкордонслужби провели дослідження сучасного іноземного досвіду щодо інженерно-технічного облаштування державного кордону. Зокрема, М. Лисий та В. Поліщук дійшли висновку, що доцільно взяти на озброєння найкраще з багаторічного досвіду охорони сухопутного кордону, зокрема:

Ізраїлю щодо інженерного облаштування загрозливих, з позицій воєнної безпеки держави, ділянок охорони у поєднанні з електронними

¹⁶ Шинкарук О. М., Мосов С. П., Кириленко В. А. (2018). *Прикордонна безпека України: становлення, сучасний стан, проблеми і перспективи* : монографія. Хмельницький : НАДПСУ. 187 с.

¹⁷ *Тенденції розвитку форм і способів збройної боротьби в сучасних локальних війнах і збройних конфліктах* (2015) : монографія / П. П. Ткачук, С. П. Мосов, А. П. Красюк та ін. / за ред. канд. іст. наук Г. П. Воробйова. Львів : НАСВ, 90 с.

засобами спостереження та фіксації, а також з безпілотними літальними комплексами;

США щодо протидії незаконній міграції із застосуванням засобів радіоелектронного спостереження, інженерних споруд на рубежі охорони;

Польщі щодо диференційованого підходу до облаштування кордону з різними країнами із забезпеченням раннього виявлення порушників кордону.

Щодо кордонів України, то доцільно було б здійснити перехід від застосування сигналізаційних комплексів загороджувального типу із забезпеченням тільки виявлення порушника, до систем та комплексів дистанційного спостереження, з врахуванням трансформації загроз, які можуть носити характер збройного конфлікту¹⁸.

У такому контексті, варто зауважити, що пошук передових, оптимальних варіантів облаштування державного кордону в інженерному відношенні проводився і раніше, задовго до російської агресії. Зокрема, М. Лисим, ще у 2011 р., було сформульовано перспективні напрямки розвитку інженерного облаштування кордону на основі комплексного поєднання технічних систем контролю ділянок кордону, інженерних загороджувальних споруд та новітніх радіоелектронних засобів контролю та спостереження¹⁹.

Так у науковому середовищі сформувалося своє бачення ситуації щодо доцільних підходів до інженерного облаштування державного кордону. Стало остаточно зрозуміло, що класична військова система довготривалої фортифікації, що зводилась вздовж державного кордону для прикриття важливих напрямків та складалася із суцільних ліній укріплених районів з оборонними позиціями, опорними пунктами, обладнаними довготривалими фортифікаційними спорудами і загородженнями, дискредитувала себе перед сучасними засобами ведення збройної боротьби.

Зазначений вище аналіз досвіду Ізраїлю та США, а також пошук нових оптимальних варіантів інженерно-технічного облаштування кордону призвів до відходу від ідей масштабних укріплених районів на основі довготривалих оборонних комплексів на користь побудови

¹⁸ Лисий М. І., Поліщук В. В. (2015). Використання інженерних і радіоелектронних засобів охорони сухопутних кордонів країн світу. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України* : тези VIII Всеукр. наук.-практ. конф. 10 груд. 2015 р. Хмельницький : НАДПСУ. С. 500.

¹⁹ Лисий М. І. (2011). Концептуальні напрямки комплексного контролю сухопутного кордону з урахуванням загроз воєнній безпеці держави. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Серія: Військові та технічні науки.* № 59. С. 58–62.

інтелектуальної системи охорони кордону, на основі комплексного поєднання інженерних загороджувальних споруд, радіоелектронних засобів охорони, спостереження, раннього виявлення та їх поєднання у єдину систему безпеки за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Управління таким єдиним комплексом технічних засобів має здійснюватися з єдиного центру управління, що дозволить відстежувати обстановку дистанційно, в режимі реального часу, розпізнавати загрози та ідентифікувати цілі, а також керувати силами реагування.

2. Вирішення проблеми. Побудова системи «інтелектуального кордону» у період російської «гібридної» агресії (2014–2018 рр.)

У 2014 р. за результатами аналізу оперативної обстановки та загроз, що впливали на необхідність перегляду вимог до кількісних та якісних характеристик інженерно-технічного облаштування державного кордону було визначено, що загальна протяжність ділянок, що є найбільш загрозованими складає 3004,64 км²⁰. При цьому складність фізико-географічних умов місцевості обумовлюють 330,7 км річкових та 249,5 км морських ділянок державного кордону, що унеможливило відмежування від країни-агресора суцільною стіною, як це наголошувалося у низці публічних виступів українських політиків. Разом з цим існували проблеми щодо бюджетного фінансування та виділення земельних ділянок уздовж лінії державного кордону для прокладання рокадних доріг для руху прикордонних нарядів, облаштування контрольно-слідових смуг тощо. Виконання таких масштабних та витратних завдань потребувало розробки та затвердження рядом державних концептуальних документів.

Так, прикордонною інституцією України було розроблено, а Урядом затверджено План заходів щодо інженерно-технічного облаштування українсько-російського державного кордону, територій, прилеглих до районів проведення антитерористичної операції та Автономної Республіки Крим²¹ (далі – План заходів). Згідно нього, у цілому комплексні рішення щодо інженерно-технічного облаштування державного кордону України передбачали три етапи:

²⁰ Серватюк В. М. (2015). Інженерно-технічне облаштування українсько-російської ділянки державного кордону в сучасних умовах. *Історія, сучасність та перспективи розвитку Державної прикордонної служби України та охорони державного кордону* : тези Міжнар. наук.-практ. конф. 26 трав. 2015 р. Київ : НАДПСУ. С. 11.

²¹ План заходів щодо інженерно-технічного облаштування українсько-російського державного кордону, територій, прилеглих до районів проведення антитерористичної операції та Автономної Республіки Крим : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 трав. 2015 р. № 439-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2015-%D1%80#Text>

перший – створення системи суцільних земляних споруд, облаштування місць несення служби та опорних пунктів (2015 р.);

другий – скорочення ділянок відповідальності та розгортання нових прикордонних підрозділів, створення інфраструктури кордону на цих напрямках (2016 р.);

третій – обладнання ділянок державного кордону та прикордонних підрозділів сучасними засобами спостереження, сигналізації та ураження (2017–2018 рр.).

У подальшому План заходів неодноразово корегувався шляхом внесення відповідних змін розпорядженнями Кабінету Міністрів України № 1060-р від 28.12.2016, № 596-р від 29.08.2018, № 1046-р від 18.12.2018. Зміни вносилися відповідно із урахуванням оперативної обстановки на державному кордоні та у зоні АТО на Донбасі, а також стану бюджетного фінансування на відповідний рік.

Згідно вказаного Плану передбачався комплекс заходів на територіях Чернігівської, Сумської, Харківської, Луганської, Запорізької, Херсонської областей та обсяги бюджетного фінансування робіт на суму 4,18 млрд 135 млн 931 тис. грн. Розпорядниками коштів визначалися Держприкордонслужба (4,18 млрд) та Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (117,9 млн грн).

Відповідно до вищезазначеного на державному кордоні, окрім польової фортифікації, передбачалося улаштування комплексних високотехнологічних систем у складі інженерних загороджень, обладнаних засобами сигналізації та сейсмічного контролю, встановлення інтегрованих спостережних веж із оптичними та тепловізійними засобами. На той час вважалося, що побудова такої комплексної системи дозволяло зменшити загрози порушень державного кордону, підвищити можливість автоматизованої фіксації фактів протиправної діяльності. Крім цього, на найбільш загрозливих ділянках кордону планувалося встановлення інтелектуальних систем дистанційного бойового ураження сил противника у разі їх вторгнення в Україну та відповідних центрів управління.

З огляду на вищеозначене можна стверджувати, що основною метою створення такої «інтелектуальної системи» охорони кордону вважалося забезпечення високого рівня реагування на загрози терористичного характеру, незаконної міграції та ефективного відбиття можливого збройного вторгнення.

Для забезпечення візуально-технічного контролю, своєчасного виявлення порушень та загроз з оперативним на них реагуванням планувалося використати:

систему електронних засобів дистанційного контролю ділянок місцевості (різноманітні датчики, радіолокаційні та оптичні засоби спостереження тощо);

систему інтелектуального відеоконтролю та спостереження;

центри збору та обробки інформації від систем дистанційного контролю ділянок місцевості та систем контролю на центрах управління службою підрозділів та органів охорони державного кордону;

вишки зв'язку, телекомунікаційні засоби та засоби автономного енергозабезпечення²².

Згідно офіційних джерел з Адміністрації Держприкордонслужби загальна вартість робіт у 2015 р. оцінювалася о 989,6 млн грн. Роботи із облаштування державного кордону проводилася у межах Чернігівської, Сумської, Харківської, Луганської, Херсонської та Запорізької областей. Разом з модернізацією прикордонної інфраструктури, побудовою інженерних споруд (протитранспортні рови, опорні пункти, контрольні-слідові смуги, загороджувальні паркани, рокадні дороги) планувалися проектно-вишукувальні роботи з обладнання державного кордону засобами спостереження, сигналізації та ураження²³.

У 2016 р. із державного бюджету планувалося виділити 1,2 млрд грн. Було виділено – 200 млн грн. Роботи із облаштування державного кордону здійснювалися у межах Чернігівської, Харківської, Луганської, частково Херсонської та Запорізької областей. Протягом 2016 р. разом з побудовою довготривалих інженерних споруд було обладнано комплексну систему захисту та контролю державного кордону (Харківська область), яка включала:

бездротові системи спостереження “SMARTDEC-869»;

систему відеоконтролю і сигналізації мультиспектральні камери і датчики (на спостережних та окремих вежах, загороджувальному паркані);

сейсмічні системи – оптико-волоконний кабель;

засоби передачі даних²⁴.

Тобто, активно проводилися роботи зі створення принципово нової інтелектуальної системи захисту і охорони державного кордону, де різні сучасні інженерно-технічні засоби дозволяють в режимі он-лайн контролювати ділянку та оперативно реагувати на її порушення. Приклади інженерно-технічного облаштування ділянок кордону у 2016 р. вказані на рисунку 1.

²² Інформаційні матеріали щодо стану інженерно-технічного облаштування державного кордону. (2018). Адміністрація ДПСУ. Київ. 51 с.

²³ Біла книга – 2015. (2016). Адміністрація ДПСУ. Київ : Арт Економі. С. 196.

²⁴ Біла книга – 2016. (2017). Адміністрація ДПСУ. Київ : Арт Економі. С. 68–69.

Рис. 1. Приклади інженерно-технічного облаштування державного кордону. Фото прес-служби ДПСУ: С. Гудака, В. Олійника, Д. Сливного

Джерело: Біла книга – 2016. (2017). Адміністрація ДПСУ. Київ : Арт Економі. 120 с.

У червні 2016 р. українські прикордонники продемонстрували європейським дипломатам 10 км так званого «інтелектуального кордону» на Харківщині. Тоді, учасник Спільної українсько-російської демаркаційної комісії О. Малін розповідав: «Система включає чотири види різного фізичного походження, тому, якщо й навіть диверсійним способом була б виведена одна із систем спостереження, три інші, по-перше, відстежать спробу її виведення з ладу, а по-друге, попередять порушників. Йдеться про системи оптоволоконні, вібро, тепловізорні, включаючи й нічні режими, також візуальні та відеорежими...»²⁵.

В Адміністрації Держприкордонслужби розтлумачили термін «інтелектуальний кордон»: «Взагалі-то термін «інтелектуальний кордон» не новий. Сьогодні у світі існує декілька інтерпретацій: зокрема, його ще називають «розумним кордоном». У нашому контексті мова йде, насамперед, про застосування прикордонниками новітніх технологій та технічних засобів. Це необхідно для того, аби, по-перше,

²⁵ Україну від Росії відмежує «інтелектуальний кордон». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27814131.html>

економити ресурси і, по-друге, ефективно охороняти наші рубежі з урахуванням сучасних загроз... Для того, щоб мати «інтелектуальний кордон», – а це відповідне технічне оснащення, належна прикордонна інфраструктура, необхідна кількість мобільних підрозділів, стаціонарних засобів дистанційного контролю, безпілотних літальних комплексів тощо – потрібні серйозні ресурси»²⁶.

У 2017 р. відповідно до Плану заходів (розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2015 № 439-р в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2016 № 1060-р) передбачалося бюджетне фінансування в обсязі 912,9 млн грн., виділено – 200 млн грн²⁷. Протягом 2017 р. відбувалася модернізація системи висвітлення надводної обстановки на узбережжі Азовського моря. Введено в експлуатацію систему раннього попередження, виявлення та розпізнавання «АЕРОС» (США), що дає змогу здійснювати контроль за надводною та повітряною обстановкою в Таганрозькій затоці. Технічні засоби, що становили основу системи охорони дозволили відстежувати обстановку дистанційно, в режимі реального часу, розпізнавати загрози та ідентифікувати цілі. Новацією стало застосування рухомих бойових модулів на базі броньованої машини «Тритон» вітчизняного виробництва, яка одночасно поєднує сучасні засоби спостереження та ураження. Машина за своїми тактико-технічними характеристиками не поступається закордонним аналогам, проте має 1,5–2 рази меншу вартість²⁸.

На 2018 р. для виконання Плану заходів виділено бюджетних коштів в обсязі 500 млн грн. Проводилися роботи у Чернігівській і Луганській областях. У 2018 р. було забезпечено утримання близько 1 тис. інженерних та фортифікаційних споруд на державному кордоні, в районі Операції об'єднаних сил (далі – ООС) та на адмінмежі з тимчасово окупованою територією АР Крим. По узбережжю Азовського моря на постах технічного спостереження встановлено спостережні вежі та службові модулі, а також облаштовано відповідну інфраструктуру для організації служби прикордонних нарядів Станом на 2018 р. в інформаційно-аналітичних документах Адміністрації Держприкордонслужби зазначалося, що План інженерно-технічного облаштування українсько-російського кордону виконано на 38%²⁹.

²⁶ «Інтелектуальний кордон» – адекватна відповідь сучасним викликам. Офіційний сайт ДПСУ. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/intelektualniy-kordon-adekvatna-vidpovid-sucha-snim-viklikam/>

²⁷ Біла книга 2017. (2018). Адміністрація ДПСУ. Київ : «Фенікс». С. 69.

²⁸ «Тритон» – ефективна бойова одиниця системи охорони державного кордону. Офіційний сайт ДПСУ. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Triton-efektivna-boyova-odinicysistemi-ohoroni-derzhavnogo-kordonu/>

²⁹ Біла книга 2018. (2019). Адміністрація ДПСУ. Київ : Арт Економі. С. 59.

Приклади інженерно-технічного облаштування ділянок кордону у 2018 р. вказані на рисунку 2.

Рис. 2. Приклади інженерно-технічного облаштування державного кордону. Фото прес-служби ДПСУ: С. Гудака, В. Олійника, Д. Сливного

Джерело: Біла книга 2018. (2019). Адміністрація ДПСУ. Київ : Арт Економі. 112 с.

30 квітня 2018 р. на території Донецької та Луганської областей було розпочато ООС з метою забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії російської федерації. Проведення операції передбачалося згідно Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» та фактично було переформатуванням АТО, яка тривала з 14 квітня 2014 р.

Особливістю ООС було те, що безпосереднє керівництво операцією покладалося на командувача Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України. Фактично це означало перехід повноважень з управління підрозділами військових формувань та правоохоронних органів від Служби безпеки України до Генерального штабу Збройних Сил України. У результаті, для врахування особливостей ООС, виникла необхідність внесення чергових змін (розпорядження Кабінету

Міністрів України № 596-р від 29.08.2018) до Плану заходів щодо інженерно-технічного облаштування українсько-російського державного кордону. Відповідними змінами враховувалося нові значення показників виконання робіт, у тому числі за роками, майбутні заходи та прогнозований обсяг фінансових ресурсів для виконання завдань у послідовних періодах 2019–2020 рр.

Разом з тим варто зазначити, що зміна формату АТО та початок ООС не призвела до втрати актуальності створення системи «інтелектуального» кордону, шляхом інженерно-технічного облаштування, а тільки посилила значення завдань із адекватної протидії загрозам прикордонній безпеці. Про це зазначив Президент України у своєму щорічному Посланні до Верховної Ради України щодо внутрішнього та зовнішнього становища країни за 2018 р., де звернув увагу на пріоритетність та масштабність завдань Держприкордонслужби щодо підвищення ефективності її діяльності і адекватної протидії загрозам прикордонній безпеці, що зумовлювало необхідність впровадження новітніх технологій охорони кордону, покращення координації та взаємодії між суб'єктами забезпечення прикордонної безпеки та інших заходів, для забезпечення прикордонної безпеки в районі ООС³⁰.

ВИСНОВКИ

Результати аналізу заходів зі створення системи «інтелектуального кордону» у період російської «гібридної» агресії (2014–2018 рр.) дозволяють зробити наступні висновки.

Трансформації загроз національній безпеці завжди призводили до відповідної трансформації системи захисту національних інтересів, зокрема і на державному кордоні.

Здійснення будь-якого облаштування державного кордону, у якості доцільного способу його захисту (охорони) завжди обиралося державою виходячи з загроз національній безпеці та зовнішніх і внутрішніх політико-економічних умов.

З трансформацією загроз, зокрема з актуалізацією військової загрози, на південно-східних кордонах України, виникла нагальна потреба в запровадженні принципово нових підходів у систему прикордонної безпеки.

Класична система довготривалої фортифікації вздовж державного кордону із суцільних ліній укріплених районів з фортифікаційними

³⁰ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» (2018) : НІСД. Київ. 688 с.

спорудами є вкрай низько ефективною перед сучасними засобами ведення збройної боротьби.

Пошук нових оптимальних варіантів інженерно-технічного облаштування кордону призвів до відходу від застарілих ідей масштабних укріплених районів на основі довготривалих оборонних споруд на користь побудови єдиного комплексу інтелектуальної системи охорони, де різні високотехнологічні (оптико-електронні, передачі даних, сигналізаційні, контрольні, відео, тепловізійні, радіолокаційні, безпілотні, інформаційно-телекомунікаційні) засоби дозволяють в режимі он-лайн контролювати ділянки кордону та оперативно реагувати на їх порушення. Разом з тим управління таким єдиним комплексом технічних засобів має здійснюватися з відповідних центрів управління, що дозволяє відстежувати обстановку дистанційно, в режимі реального часу, розпізнавати загрози та ідентифікувати цілі, а також керувати силами реагування. Така новітня система у сучасному науковому дискурсі отримала визначення – «інтелектуальний кордон».

У 2018 р., станом на початок ООС План інженерно-технічного облаштування українсько-російського кордону було виконано на 38%. Згідно інформаційно-аналітичних документів Адміністрації Держприкордонслужби причина – у хронічному недофінансуванні з боку держави.

Створення «інтелектуального кордону» базувалося на обґрунтованій стратегії розвитку системи національної безпеки та модернізації прикордонної інституції України з метою досягнення її готовності до організації охорони відновленого міжнародно визнаного державного кордону України, який, у найближчій перспективі, може стати зовнішнім кордоном Європейського Союзу.

Таким чином «інтелектуальний кордон» став черговим етапом на історичному шляху модернізації прикордонної інституції в умовах російської «гібридної» агресії періоду 2014–2018 рр. та наглядно продемонстрував взаємозв'язок глобальних змін у всіх сферах суспільства, які спричинила сучасна епоха цифрової трансформації (цифровізації).

АНОТАЦІЯ

З трансформацією загроз на державному кордоні України, виникла нагальна потреба в запровадженні новітніх підходів до забезпечення прикордонної безпеки. Пошук нових оптимальних варіантів інженерно-технічного облаштування кордону призвів до відходу від застарілих ідей масштабних фортифікаційних укріплень на користь побудови комплексної високотехнологічної системи охорони – «інтелектуального кордону». Так «інтелектуальний кордон» став черговою віхою на історичному шляху модернізації прикордонної інституції в умовах російської «гібридної» агресії періоду 2014–2018 рр.

Література

1. Hoffman F. Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict. *Strategic Forum* / Institute for National Strategic Studies National Defense University. № 24. April 2009. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/98862/SF240.pdf>
2. Басараб О. К. Щодо створення «інтелектуальної» системи охорони державного кордону. *Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 11 трав. 2017 р. Київ : НУОУ, 2017. С. 104 с.
3. Коваль М. В. Довготривала фортифікація на теренах України: ретроспекція. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. 2014. № 784. С. 188–196.
4. Рудик О. І. Зміна підходів до будівництва довготривалої фортифікації наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 39. С. 204–207.
5. Лисак П. П. Аналіз зарубіжного досвіду формування та реалізації прикордонної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 22. С. 148–151.
6. Halter M. History of the Maginot Line. Moselle River. 2011. 48 p.
7. In Israel, Race to Safeguard Borders From Multi-Dimensional Threats. URL: <https://www.defensenews.com/industry/techwatch/2016/11/28/in-israel-race-to-safeguard-borders-from-multi-dimensional-threats/>
8. Terence M. Garrett. An analysis of U. S. Custom and Border Protection's tripartite Mexico border security policy. *Annales. Ethics in Economic Life*. 2018. Vol. 21, №. 4. Pp. 89–111.
9. Рекомендації з фортифікаційного обладнання позицій з урахуванням дій в АТО. Управління начальника інженерних військ МО України. Київ : МОУ, 2014. 30 с.
10. Купрієнко Д. А. Методики оцінки корисного ефекту від експлуатації технічних засобів охорони державного кордону. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки*. 2017. № 2(72). С. 178–189.
11. Про державний кордон України : Закон України від 4 лист. 1991 р. № 1777-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>
12. Арсеній Яценюк представив План дій «Відновлення України»: Нова оборонна доктрина, проект «Стіна», статус партнера НАТО номер один для України. URL: https://web.archive.org/web/20140907190716/http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247573301
13. Литвин М. (2019). *Лінія розмежування*. Київ : Гамазін. 396 с.

14. Плахотний М. П. Загрози національній безпеці України на державному кордоні. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 36. С. 105–111.

15. Основні напрями діяльності та подальшого розвитку Державної прикордонної служби України у 2014 році. Київ: Адміністрація ДПСУ, 2013. 51 с.

16. Шинкарук О. М., Мосов С. П., Кириленко В. А. Прикордонна безпека України: становлення, сучасний стан, проблеми і перспективи : монографія. Хмельницький : НАДПСУ, 2018. 187 с.

17. Тенденції розвитку форм і способів збройної боротьби в сучасних локальних війнах і збройних конфліктах : монографія / П. П. Ткачук, С. П. Мосов, А. П. Красюк та ін./ за ред. канд. іст. наук Г. П. Воробйова. Львів : НАСВ, 2015. 90 с.

18. Лисий М. І., Поліщук В. В. Використання інженерних і радіоелектронних засобів охорони сухопутних кордонів країн світу. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України* : тези VIII Всеукр. наук.-практ. конф. 10 груд. 2015 р. Хмельницький. НАДПСУ, 2015. С. 500–501.

19. Лисий М. І. Концептуальні напрямки комплексного контролю сухопутного кордону з урахуванням загроз воєнній безпеці держави. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Серія: Військові та технічні науки*. 2011. № 59. С. 58–62.

20. Серватюк В. М. Інженерно-технічне облаштування українсько-російської ділянки державного кордону в сучасних умовах. *Історія, сучасність та перспективи розвитку Державної прикордонної служби України та охорони державного кордону* : тези Міжнар. наук.-практ. конф. 26 трав. 2015 р. Київ. НАДПСУ, 2015. С. 10–15.

21. План заходів щодо інженерно-технічного облаштування українсько-російського державного кордону, територій, прилеглих до районів проведення антитерористичної операції та Автономної Республіки Крим : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 трав. 2015 р. № 439-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2015-%D1%80#Text>

22. Інформаційні матеріали щодо стану інженерно-технічного облаштування державного кордону. Адміністрація ДПСУ. Київ, 2018. 51 с.

23. Біла книга – 2015. Адміністрація ДПСУ. Київ : Арт Економі, 2016. 240 с.

24. Біла книга – 2016. Адміністрація ДПСУ. Київ : Арт Економі, 2017. 120 с.

25. Україну від Росії відмежує «інтелектуальний кордон». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27814131.html>

26. «Інтелектуальний кордон» – адекватна відповідь сучасним викликам. *Офіційний сайт ДПСУ*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/intelektualniy-kordon-adekvatna-vidpovid-suchasnim-viklikam/>

27. Біла книга 2017. Адміністрація ДПСУ. Київ : «Фенікс», 2018. 120 с.

28. «Тритон» – ефективна бойова одиниця системи охорони державного кордону. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Triton-efektivna-bojovna-odinicuya-sistemi-ohoroni-derzhavnogo-kordonu/>

29. Біла книга 2018. Адміністрація ДПСУ. Київ : Арт Економі, 2019. 112 с.

30. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». Київ : НІСД, 2018. 688 с.

Information about the author:

Ananin Oleh Valerievich,

Candidate of Technical Sciences, Senior Research Fellow,
Senior officer The Main Development Program Monitoring Center
(Office of Reforms)

State Border Service of Ukraine
26, Volodymyrska str., Kyiv, 01601, Ukraine